

MECANISMELE DE CONSTRUCȚIE ȘI DECONSTRUCȚIE A STIGMATIZĂRII, ÎN CAZUL ROMILOR DIN ROMÂNIA

LAURA SURDU

*F*enomenul prestigiului social corespunde, la prima vedere, doar unei identități sociale pozitive a individului. Prestigiul are însă și o componentă negativă, putând fi instrumentalizat ca proastă reputație (reputație negativă). Individul aflat în această situație este probabil să fie subiect al stigmatizării. Am identificat populația de romi din România ca fiind puternic stigmatizată, atât datorită consecințelor istorice, cât și celor sociale actuale. Modurile în care stigmatizarea este construită și deconstruită în cazul romilor sunt și ele atât individuale, cât și sociale. Conștiința stigmei este prezentă, cu intensități diferite, în toate cazurile.

Cuvinte-cheie: identitate socială, prestigiu social, reputație, stigmat/stigmatizare, discriminare.

PRESTIGIUL SOCIAL NEGATIV SAU CUM SE CONSTRUIEȘTE STIGMATIZAREA

Prestigiul social este un concept de graniță în sociologie, fiind întâlnit în teoriile stratificării sociale, în teoriile prestigiului ocupațional, precum și în teoria elitelor. Teoriile despre prestigiu diferă, după cum prestigiul este privit ca realizare (*achievement*), stimă, onoare sau charismă (Wegener, B., 1992). Prestigiul unui individ poate fi evaluat formal (de exemplu, prin diplome educaționale, medalii și titluri de merit, prin cuantificarea averii etc.) și informal (prin reputație). Prestigiul este indisolubil legat de un status social ridicat (conferit în principal de ocupație, venit și nivelul educațional) dobândit și/sau moștenit și este un atribut esențial pentru elite, deoarece le asigură diferențierea, nota distinctivă față de mase. Prestigiul social, înțeles ca poziție socială de status în ierarhia socială, are o dimensiune puternic subiectivă, fiind determinat atât prin autopercepție (stimă de sine), cât și prin percepția celorlalți (reputație). În interacțiunea cu ceilalți, predomină fie statusul determinat de venit, fie statusul ocupațional, fie cel educațional, în funcție de contextul social. În situația în care cele trei tipuri de status sunt coborâte, este foarte probabil ca persoana în cauză să fie expusă stigmatizării. Stigmatizarea este un proces de interacțiune socială care presupune

Adresa de contact a autorului: Laura Surdu, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Calea 13 Septembrie, nr. 13, sector 5, 050711, București, România, e-mail: laurasurdu@yahoo.com.

un subiect (persoană, individ, actor social) și un agent al stigmatizării – difuz sau explicit, evident.

Fenomenul de prestigiu social corespunde, la prima vedere, doar unei identități sociale pozitive a individului. Prestigiul (ca și valoarea) este un termen *eo ipso* pozitiv (deși inițial etimologic termenul de prestigiu avea o conotație negativă¹). Prestigiul implică o funcție de evaluare și se poate întâlni la orice nivel al structurii sociale. Savantul, dar și borfașul pot avea prestigiu. Un criminal celebru sau un dictator pot dispune de prestigiu, chiar dacă faptele lor sunt condamnabile. În situația în care atributele și caracteristicile care determină identitatea socială a individului sunt negative nu se mai poate vorbi despre prestigiu pozitiv, ci de prestigiu negativ sau proastă reputație. Individul aflat în această situație este probabil să fie subiect al stigmatizării. În continuare vom vedea cum s-a construit temporal acest stigmat (prestigiu negativ sau reputație negativă) în cazul populației de romi din România și care sunt mecanismele utilizate de romi pentru a face față sau a ieși de sub identitatea socială stigmatizantă care le este atribuită. Mai întâi, vom analiza pe scurt conceptele de *identitate socială* și de stigmat, pentru a putea arăta cum prestigiul negativ, înțeles ca stigmat, se aplică în mod generalizat și stereotip etniei romilor.

Identitate socială

Poziția relativă a unui individ în sistemul social și experiența sa de viață contribuie la conturarea identității de sine a individului. Identitatea de sine se formează ca urmare a interacțiunii cu ceilalți, inițial cu cei apropiați (în procesul socializării) și ulterior cu persoane aparținând unor grupuri sociale diferite, mai largi. Individul are o serie de identități (personale și sociale) pe care și le exhibă în mod diferit, în funcție de contextul social. Identitatea socială este un termen mai larg decât cel de status social, a cărui referință principală este ocupația (Goffman, 1963).

Conceptul de identitate socială se referă la identitatea unei persoane ca membru al unui grup social. Identitatea socială este aceea pe care o împărtășim cu alții, similari din anumite puncte de vedere. Teoria identității sociale a fost dezvoltată de Henri Tajfel și John Turner în 1979 în studiile lor de psihologie socială, care priveau relațiile dintre grupurile sociale. În concepția acestor autori, teoria identității sociale include trei idei centrale: **categorizarea**, identificarea și comparația. Obişnuim să categorizăm ca să înțelegem mai ușor un context social. De exemplu, spunem despre o persoană că aparține unei anumite categorii sociale și, din caracteristicile generale ale acelei categorii, inferăm caracteristici despre persoană și ne facem cu ușurință o părere despre ea. **Identificarea** ne permite să poziționăm un individ în grupul căruia considerăm că îi aparține. Această

¹ *Praestigium* (lat.) = prestidigație, iluzia sau înșelătoriile practicate de un magician (*Dicționar de sociologie*, 1993).

apartenență la diverse grupuri sociale contribuie la construcția identității de sine și a stimei de sine. Într-un anume fel, suntem ceea ce sunt prietenii, cunoștințele noastre și grupul mai larg din care facem parte. Distincția dintre *in-groups* și *out-groups* este distincția dintre „noi” și „ceilalți”. Al treilea element al teoriei identității sociale este **comparația**. Psihosociologii au demonstrat experimental că există erori pe care le facem în favoarea noastră atunci când comparăm grupul căruia îi aparținem cu alte grupuri. La întrebarea *Cum își câștigă grupurile prestigiul?*, Tajfel și Turner au răspuns că membrii unui grup își compară grupul cu alte grupuri pentru ca să-și definească propriul grup în mod pozitiv și, implicit, să se vadă pe ei înșiși într-o lumină pozitivă. *Distinctivitatea pozitivă* se manifestă atunci când oamenii tind să-și vadă propriul grup ca fiind mai bun decât alte grupuri. *Distinctivitatea negativă* apare atunci când încerci să minimizezi diferențele dintre grupuri, astfel încât propriul grup să fie văzut favorabil. Autorii citați găsesc și o altă legitate, și anume aceea că grupurile aleg criteriile de comparație care să maximizeze caracteristicile pozitive ale propriului grup. De exemplu, grupurile care se percep pe ele însele ca având un status înalt pe o anumită dimensiune aleg acea dimensiune ca bază a comparației. Grupurile cu status coborât pe o anumită dimensiune caută să minimizeze diferențele pe acea dimensiune sau să aleagă o nouă dimensiune ca termen al comparației.

Ce este stigmatul? De la gândirea stereotipică la gândirea stigmatizantă

Sensul inițial al termenului <stigmat>, cuvânt de origine greacă, se referea la semnele efectuate pe corp ca indiciu al unei moralități îndoielnice. Tăieturile și arderile practicate pe corp serveau ca semne distinctive pentru sclavi, criminali, hoți, trădători și prostituate. Astfel de semne avertizau asupra caracterului respectivei persoane. Inclusiv leproșii, evident însemnați pe întreaga suprafață a corpului, erau considerați în Evul Mediu ca purtători ai patimilor datorită nerespectării grației divine. Boala fizică (lepra) era explicată religios.

Vechii greci însemnau cu fierul roșu pe sclavii fugari sau pe criminali. De aici își are originea <stigma> (R. M. Page, 1984).

Studiul teoretic cel mai pertinent asupra stigmei este cel al lui Ervin Goffman din 1963. Goffman pune <stigma> în legătură cu conceptul de <identitate socială>, pe care îl consideră mai potrivit pentru a categoriza o persoană decât conceptul de <status social>, care nu poate explica atribute personale care ies din sfera ocupațională (cum ar fi, de exemplu, onestitatea). Goffman denumește *identitate socială actuală* atributele pe care o persoană le posedă și le poate demonstra și *identitate socială virtuală* atributele pe care le putem asuma despre o persoană, care sunt o consecință, un „efect” al comportamentului acesteia și care nu sunt direct observabile, ci doar prezumabile. Stigma este un astfel de atribut vizibil, evident, discreditant și face parte din prima categorie (identitatea socială actuală a individului). Cu alte cuvinte, un handicap, o slăbiciune, o inadecvanță,

o deteriorare, o incongruență constituie o stigmă. În mod subtil, Goffman notează că nu toate atributele indezirabile sunt stigmatizante, ci doar cele care sunt incongruente cu stereotipurile noastre, cu așteptările noastre despre cum ar trebui să fie un anumit individ. Dacă am înțeles bine cadrul teoretic pe care l-a propus Goffman, exemplul următor ar trebui să-l illustreze. Astfel, o ocupație precum aceea de gunoier este stigmatizantă pentru orice om, dar mai puțin stigmatizantă pentru o persoană de etnie romă, conform cu așteptările generale coborâte vizavi de această etnie.

Stigma este [...] un tip special de relație între atribut și stereotip (Goffman, 1963, p. 4).

Conform teoriei lui Goffman, există **trei tipuri de stigmat**: 1. stigmatul datorat unor diformități fizice, 2. stigmatul datorat unor lipsuri ale caracterului individual, perceput ca având dorințe slabe, pasiuni predominante sau nenaturale, credințe înșelătoare sau rigide (aceste lipsuri, de exemplu, se pot datora unor boli psihice, încarcerării, comportamentului adictiv, alcoolismului, șomajului, homosexualității, încercărilor suicidare și comportamentului politic radical) și 3. stigmat tribal, care se transmite ereditar prin rasă, națiune și religie.

În toate aceste cazuri variate de stigmat [...] se găsesc aceleași caracteristici sociologice: un individ care ar fi fost primit ușor într-un context social comun [...] posedă un atribut care îl scoate în evidență și ne îndepărtează de el [...]. El posedă un stigmat, o diferențiere indezirabilă de la ceea ce am anticipat (Goffman, 1963, p. 5).

„Credem că un individ care are un stigmat nici măcar nu este o ființă umană”, spune Goffman (1963), (p. 5), iar această credință ne determină să exersăm variate discriminări în ceea ce privește persoana respectivă, unele chiar neintenționate, dar care, în mod sistematic, îi reduc șansele în viață. Adeseori ne construim o teorie despre stigmat, o ideologie prin care căutăm să explicăm inferioritatea individului stigmatizat și căutăm să ne convingem prin această construcție de pericolul pe care îl reprezintă. De exemplu, caracterul inițial nomad al romilor a născut, probabil, povești precum aceea despre țiganul care bagă în sac copiii și îi fură. Această temă se regăsește în opere literare, muzicale și cinematografice binecunoscute, însă a devenit totodată și o pildă educativă frecvent întâlnită în socializarea primară, chiar și în cazul unor familii cu un nivel educațional ridicat. Povestea, având la bază un comportament indezirabil, a devenit stereotip negativ la adresa romilor și poate fi generatoare de prejudicii, indiferent de caracterul său intențional sau neintențional. Cel mai mare prejudiciu adus etniei rome este acela de etichetare negativă a unui întreg grup etnic (de exemplu, romii sunt hoți, deci persoane de care trebuie să ne ferim). La nivel cognitiv funcționează, în acest caz, **eroarea de generalizare** (generalizarea nepermisă). În încercarea de a ne construi diverse ideologii explicative pentru comportamentele noastre discriminatorii, Goffman susține că utilizăm uneori un **mecanism de raționalizare a animozității** bazată pe alte diferențe (nu pe cea incriminată ca factor declanșator al stigmatizării), cum ar fi de exemplu diferențele de clasă socială. De exemplu, afirm că nu agreez romii fiindcă

sunt săraci și needucați, când de fapt mă deranjează că miros urât. Iar faptul că gândesc că romii sunt săraci și needucați mă poate determina să evit contactul cu ei sau să nu intervin în favoarea unui rom într-o situație în care aș fi intervenit în favoarea unui nerom. Stigmatizarea generează o gândire stereotipică și, cu sau fără intenționalitate, se ajunge cu ușurință la discriminare.

O definiție foarte bună pentru **stereotipul etnic** a fost formulată de către G. Allport (1956):

Stereotipul etnic este antipatia bazată pe o generalizare greșită și inflexibilă. Antipatia poate fi simțită sau poate fi exprimată, poate fi direcționată către un grup ca întreg sau către un individ, deoarece este membru al aceluși grup (p. 10).

[Stereotipul etnic este] o atitudine aversivă sau ostilă față de o persoană care aparține unui grup, doar pentru că aparține aceluși grup și se crede că are caracteristicile intolerabile ale grupului (p. 8).

Un model unidimensional despre cum funcționează stereotipul este propus de J. Duckitt:

Alți autori (Levin și Levin, 1982, apud Duckitt) definesc stereotipul ca pe o dispoziție învățată care are două dimensiuni: o componentă cognitivă (credințele negative sau stereotipurile) și componenta afectivă (sentimentele negative sau emoțiile).

În urma unei analize foarte cuprinzătoare a literaturii de specialitate privind stereotipurile, J. Duckitt (1992, p. 15) concluzionează că stereotipul este „rău”, deoarece:

1. se bazează pe o generalizare greșită sau incorectă;
2. este o atitudine rigidă sau inflexibilă;
3. este o atitudine suprageneralizată;
4. este o atitudine irațională;
5. justifică discriminarea;
6. este o atitudine care nu se bazează pe experiența actuală sau pe evidențe obiective;
7. este o atitudine nejustă.

Analiza tehnică și bogată în exemple pe care a realizat-o V. Cernat (2005) oferă explicații științifice asupra gândirii stereotipice care ne caracterizează în situațiile cotidiene. Stereotipurile reprezintă o formă de procesare euristică a informației sociale, pe care o folosim fiindcă ne aduce beneficii cognitive („economisire cognitivă” – este mai ușor și mai rapid să gândim în stereotipuri). La nivel societal, autorul privește stereotipurile „ca elemente ale unor programe sociopolitice elaborate de elitele sociale și răspândite ulterior în rândul maselor” (pg. 62). Această teorie asupra stereotipurilor ne servește ca argument: dacă

stereotipurile sunt construite social, înseamnă că stigmatizarea din jurul anumitor grupări etnice este și ea construită social.

Efectele pe care le are stigmatizarea asupra individului depind de tipul de stigmatizare și de caracteristicile individuale ale celui care o experimentează. Unii indivizi experimentează acest fenomen direct, alții indirect, ca urmare a stereotipurilor care se aplică grupului din care fac parte. Unele dintre tipurile de stigmat pot fi surmontate, altele rămân neschimbate toată viața. Răspunsurile individului la stigmatizare sunt și ele diferite, unele sunt individuale, altele sunt răspunsuri similare cu ale grupului de apartenență. De aici reiese importanța pe care o are **identificarea sau neidentificarea cu un grup, care se constituie ea însăși în răspuns la situația stigmatizantă**. Dincolo de răspunsul individului, este interesant de menționat și răspunsul instituțional sau structural pe care societatea îl oferă ca mecanism de reducere a efectelor negative ale stigmatizării experimentate de o minoritate etnică.

În concluzie, stigmatul pe care îl deține un individ reprezintă o deviație de la standardele sociale acceptate de către o societate (M. Lewis, 1998). Sau, altfel spus, persoana respectivă are o serie de caracteristici care nu se potrivesc cu standardele sociale existente. Aceste standarde se pot schimba în timp și de la o cultură la alta, dar standardele există, nu pot fi eludate, și indivizii ale căror aparențe și comportamente sunt diferite de aparențele și comportamentele <standard> vor suferi ca urmare a stigmatizării. De exemplu, vârsta poate fi un factor stigmatizant în unele societăți. În societățile primitive de vânători și culegători, vârsta conferea putere și capacitate deosebită de influență. În societatea occidentală actuală, vârsta este asociată cu neputința și slăbiciunea, fiind privită mai degrabă ca o piedică decât ca un avantaj. Statele asiatice acordă mai mult respect vârstnicilor, comparativ cu America sau Europa. Aceste perspective diferite asupra vârstei conduc la ideea că stigmatul nu ține doar de individul stigmatizat, ci și de sistemul de valori societal reflectat în anumite standarde, reguli și scopuri (M. Lewis, 1998). În același fel în care, pentru anumite caracteristici (cum ar fi vârsta), societatea răspunde cu valori apreciative sau depreciative, **pentru acceptarea sau respingerea bazată pe etnicitate, societatea ca întreg este în mare măsură responsabilă**. Valorile aprobate social sunt preluate și perpetuate la nivel individual.

IMAGOLOGIA DESPRE ROMI

Romii fac parte dintr-un grup etnic stigmatizat. Sunt aproximativ 12 milioane de romi în Europa și principalele lor caracteristici² sunt că, de regulă, trăiesc în

² Conform cu proiectul Dosta (www.dosta.org), realizat de Consiliul Europei și Uniunea Europeană, prin care se urmărește creșterea nivelului de conștientizare despre romi. Campania a fost lansată în 2006, în cinci țări din Europa de Sud-Est (Albania, Bosnia și Herțegovina, Muntenegru, Republica Serbia și Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei) și extinsă în 2008 în Moldova și Ucraina.

condiții dificile și că adesea sunt discriminați. Discriminarea lor se datorează stereotipurilor și prejudecăților despre romi, comunitatea romă fiind adesea considerată **marginală, tradițională și dificil de integrat**. Mesajul campaniei realizată de Consiliul Europei și Uniunea Europeană este următorul: „există o nevoie de a îmbunătăți imaginea socială a romilor”. Care este imaginea socială a romilor și cum s-a format aceasta? Care sunt mecanismele prin care s-a construit stigmatul asociat romilor?

O disciplină tânără, imagologia, se ocupă cu „studiul manierei în care ne privim” (L. M. Iacob, 1996:40), având ca obiect felul în care sunt reprezentate popoarele (de către alții, precum și de către sine). În sens larg, orice reprezentare mentală a realității poate fi obiectul studiului imagologic (apud L. M. Iacob). Este evident că reprezentările despre alteritate conțin înglobate imagini stereotipe, fapt care a condus la definirea imagologiei ca „studiul stereotipurilor naționale”, obținute prin auto- sau heteroidentificare (*ibidem*). Care sunt, deci, imaginile stereotipe prin care sunt identificați romii și cum s-au format în timp aceste reprezentări legate de romi?

Originea romilor este controversată încă, dar cei mai mulți cercetători par să favorizeze teoria originii indiene. Această teorie se bazează pe similaritățile lingvistice dintre limba sanscrită și ceea ce astăzi este recunoscută ca fiind limba romani. Conform acestei teorii³, romii au origine indiană, iar strămoșii lor au părăsit Valea Gangelui din India de Nord acum 800 de ani. Astăzi romii trăiesc aproape în toată Europa, venind dinspre Asia Mică și Bosfor, așezându-se la început în Balcani, apoi în zona Carpaților și treptat ajungând din Grecia până în Finlanda și Rusia, precum și în țările din vestul Europei (Spania, Portugalia, Franța, Germania și Marea Britanie). Țările care au cea mai numeroasă minoritate romă sunt România și Bulgaria⁴. La polul opus al acestei teorii, sunt cercetători care consideră că, în timp ce este de necontestat că unii romi au origine indiană, această presupusă descendență indiană nu poate fi în nici un caz generalizată pentru toți cei presupuși a fi romi.

Pentru a vedea cum s-a asociat romilor stigmatul, să urmărim în continuare câteva repere din istoria lor. Egiptul și India sunt considerate ca țări de origine ale romilor. Inșuși faptul că au pornit în pribegie, părăsind țările în care s-au născut, indică faptul că au dus acolo o viață aspră. Istoricul George Potra subliniază că „[...] Țiganii au părăsit patria lor India în urma legiurilor foarte crude ale lui Manu <prin care se degrada omul mai jos decât dobitoacele>” (Potra, 2001:17). Această fugă a romilor de consecințele unui rău tratament aplicat lor prin lege îi transformă dintru început în victime, „ducând însă cu ei, în toate țările, conștiința despre înfierarea lor ca lepădătura societății omenești”⁵. Tendința lor va fi una de fugă în raport cu populația întâlnită în locurile de pribegie, de acceptare a marginalizării și

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Apud G. Potra, *op. cit.*, p. 17.

a statutului inferior. Lăcașurile temporare pe care și le organizează în fuga lor se află întotdeauna izolate, la marginea așezărilor. Pentru ei, marginea devine astfel centrul existenței. Diferența față de populația dinaintea așezată este astfel construită, devenind o realitate socială.

[...] prin îndelungata experiență a omului veșnic călcat, [țigani] n-au pătruns în târguri cu fruntea sus, ci se aciuau la marginea așezărilor omenești, prin ruine, păduri și prin tot felul de ascunzișuri ce inspirau teama pentru toți cei obișnuiți cu drumurile drepte (Potra, G., 2001:14).

În afară de **statutul de fugari** (posibil încorporat în nomadism, încă larg practicat în Europa de Vest), mai sunt încă două motive care contribuie la formarea și menținerea stigmatului atribuit romilor. Primul este reprezentat de obiceiurile lor, diferite de ale băștinașilor din locurile prin care treceau. Aceste obiceiuri („viața și moravurile țiganilor”) sunt considerate cel puțin „originale”, dacă nu opuse față de cele ale localnicilor (Potra, 2001). Al doilea motiv de rejectare a romilor, veniți ultimii în Europa în căutarea unui trai mai ușor, îl constituie faptul că **nu erau creștini**.

Faptul că țiganii erau și păgâni a făcut ca ei să fie clasați imediat printre cei insuflați de duhuri necurate și vrăjitorii suprafirești, care le-au adus tot felul de neajunsuri și prigoniri prin țările unde au căutat să-și stabilească culcușul vieții (G. Potra, 2001:14).

Percepția romilor este în general negativă, deoarece sunt străini de locurile prin care trec (sunt fugari), au **obiceiuri și credințe diferite** de ale popoarelor cu care intră în contact și sunt păgâni. Toate aceste caracteristici contribuie la perpetuarea unei imagini negative despre romi. Peste tot pe unde au umblat, romii au fost vânați, deportați și sancționați⁶, aceste sancțiuni fiind uneori extreme (pedeapsa cu moartea). Dacă adăugăm și fenomenul sclaviei (robiei) țiganilor pe teritoriul României (în Valahia și Moldova secolelor al XIII-lea și al XIV-lea), tabloul stigmatizării romilor devine, astfel, complet.

Cum s-a modificat în timp imaginea despre romi? Cum sunt ei văzuți astăzi? Date recente de cercetare (2008) arată că romii și evreii sunt tratați cu cel mai puțin respect în România: 77,9% dintre români și 71,9% dintre maghiari au puțină și foarte puțină încredere în romi, iar principalele însușiri care caracterizează cel mai bine romii sunt acelea de *murdari*, *hoți* și, respectiv, *leneși*⁷. 82% dintre respondenți sunt de părere că cei mai mulți dintre romi încalcă legile, iar 70,6% își exprimă opinia că romii ar fi bine să fie forțați să trăiască separat de restul societății pentru că nu se pot integra (față de doar 57% care au răspuns în acest fel, conform cu un sondaj din 2003, realizat de Gallup România).

Din *Barometrul incluziunii romilor*⁸ reiese că 45% dintre romii din România se declară romi românizați, 25% se consideră „doar țigan”, 12% se declară rudari,

⁶ Statul german a votat 140 de legi și decrete împotriva romilor între anii 1416 și 1774 (www.dosta.org).

⁷ Cf. cu sondajul de opinie *Coeziune socială și climat interetnic în România*, realizat în 2008 de Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice (CCRIT) la solicitarea Institutului pentru Studiul Minorităților Naționale (ISPMN) pe două eșantioane paralele, români și maghiari.

⁸ *Barometrul incluziunii romilor*, realizat în 2007 de Fundația pentru o Societate Deschisă, p. 7.

iar restul se identifică drept căldărari, ursari, cărămidari sau ca aparținând altui neam. Din același sondaj aflăm că 40% dintre romii românizați au ca limbă maternă limba romani.

Neromii identifică romii prin culoare (23%), aspect, fizionomie (17%) și comportament (13%), în timp ce romii se recunosc între ei mai degrabă printr-o serie de criterii culturale – limba vorbită (40%), limbaj, accent, vocabular (34%) și aspectul vestimentar (29%)⁹.

Dintr-un sondaj european¹⁰ (2008), care are ca subiecți imigranții și minoritățile etnice și care analizează discriminarea și victimizarea, reiese că romii sunt grupul care se confruntă cu cele mai înalte niveluri de discriminare. În ceea ce privește însă rata medie de discriminare, România a raportat cele mai scăzute niveluri de discriminare (25%), comparativ, de exemplu, cu Republica Cehă (64%) și Ungaria (62%). De asemenea, respondenții romi intervievați în România au declarat că nu există sau nu au cunoștință de existența unei legislații antidiscriminare în țara lor, iar 81% dintre ei nu au raportat experiențele legate de discriminare, atunci când acestea s-au produs, în principal fiindcă „nimic nu s-ar întâmpla sau nu s-ar schimba”.

Faptul că 70% dintre neromi nu știu să indice un lider rom¹¹ poate să însemne o slabă identitate socială.

DETERMINANȚI AI STIGMATULUI ȘI CONSECINȚE ALE STIGMATIZĂRII

În toate timpurile, indivizii au fost preocupați de distanța față de centrul societății. Cu cât apropierea față de centru, adică față de putere, este mai mare, cu atât prestigiul individului este mai ridicat. Rămânerea pe treptele inferioare este asociată cu stigmatizarea și rejecția. În sociologie continuă să fie dezbătut conflictul dintre centru și periferie, dintre clasa de sus și cea de jos, dintre cei care domină și cei care sunt dominați, dintre *honestiores* și *humiliores*, dintre cei prestigioși/ celebrați și cei stigmatizați. Politicile sociale actuale cu caracter reparatoriu se adresează celor aflați în dezavantaj, marginalilor, persoanelor vulnerabile din punct de vedere economic și/sau etnic, în speranța de a reinstaura și/sau menține un echilibru social. Eficiența politicilor sociale este discutabilă atât timp cât numărul lor crește și, de asemenea, numărul beneficiarilor acestor politici sociale crește și el.

Într-o societate există poziții sociale de vârf și poziții sociale neglijabile (conform teoriilor funcționaliste ale stratificării propuse de Davis și Moore). Primele sunt definite ca poziții sociale fără de care societatea nu ar putea funcționa,

⁹ *Ibidem*, p. 9.

¹⁰ Sondajul EU-MIDIS realizat de Agenția pentru drepturi fundamentale a Uniunii Europene (FRA) în cele 27 de state ale Uniunii Europene. http://www.edrc.ro/docs/docs/cercetari/EU-MIDIS_ROMA_RO_2008.pdf.

¹¹ *Barometrul incluziunii romilor*, 2007, p. 29.

cum ar fi de exemplu poziția de prim-ministru. Există însă și alte poziții fără de care societatea nu ar putea funcționa, de exemplu aceea de gunoier. Diferența dintre cele două poziții este una de educație, însă sub aspectul funcționalității, ele sunt similare. Poziția de prim-ministru se bucură de prestigiu, pe când poziția de gunoier este una dintre cele mai stigmatizante sarcini pe care o poate îndeplini o persoană în cadrul societății. Ar fi interesant de știut câți dintre gunoieri sunt de etnie romă. Oricum, pozițiile cele mai proaste într-o societate sunt ocupate, de regulă, de minoritarii etnici sau, în noul context al unei Europe extinse, de către imigranți, fie ei comunitari sau nu. Acest lucru conduce la perpetuarea stigmei care le este asociată și la dificultatea de a depăși stereotipurile despre ei, mai ales în condițiile în care, de multe ori, *mass-media* este un factor de întărire a acestor stereotipuri și nu de eliminare a lor.

Întrucât teoriile stratificării sociale iau în considerare criterii precum educația, venitul și ocupația pentru a determina poziția socială a unei persoane, ne propunem în continuare să analizăm aceste trei criterii în legătură cu minoritatea romă, astfel încât să putem observa mecanismele prin care are loc perpetuarea stigmatizării sociale în cadrul acestei etnii.

Un prim nivel prin care se perpetuează stigmatul asociat romilor este nivelul scăzut de educație formală pe care îl au romii comparativ cu neromii. Astfel, 48% dintre familiile nerome au copii cu vârstă între 0–6 ani care nu merg la creșă sau grădiniță, comparativ cu 80% dintre familiile de romi din România care se găsesc în aceeași situație. În cazul copiilor cu vârstă între 7–11 ani, 19% nu merg la școală în cazul subiecților romi, față de 2% în cazul subiecților neromi. Pentru copiii peste 11 ani, procentele sunt de 39% copii care nu merg la școală în cazul familiilor rome, respectiv 9% în cazul neromilor¹².

Procentul romilor care nu au beneficiat deloc de educație școlară (conform recensământului din 2002) este de 34,2% comparativ cu 5,5%, procent corespunzător populației majoritare¹³. Același studiu arată că 29% dintre romi au urmat liceul comparativ cu 64% din populația majoritară.

Calitatea educației în școlile cu un număr ridicat de elevi romi este mai slabă comparativ cu standardele medii de calitate la nivel național (Jigau M., Surdu M., 2002). Calitatea educației este măsurată prin calitatea infrastructurii, a resurselor umane (calificare, navetism, fluctuație) și prin rezultatele școlare ale elevilor. O infrastructură mai slabă, profesori necalificați și, ca o consecință, rezultatele școlare mai slabe ale elevilor caracterizează școlile – în special cele din mediul rural – cu procent ridicat de elevi romi.

Nivelurile scăzute de educație și educația de slabă calitate, în cazul populației de romi, favorizează reproducerea inegalităților sociale prin intermediul educației școlare (Bourdieu P., Berstein B.). Clasele sociale de jos, printre care se află și cei

¹² *Ibidem*, p. 70.

¹³ Cf. cu raportul de monitorizare *Acces egal la educație de calitate pentru romi*, 2007, Open Society Institute, România, p. 42.

mai mulți dintre etnicii romi, nu își pot permite niveluri educaționale ridicate pentru copiii lor și, în acest fel, asistăm la o reproducere socială a inegalității școlare și, mai larg, la o reproducere culturală a inegalității.

Practicile pedagogice sunt un context social fundamental, prin care are loc producerea și reproducerea culturală (B. Bernstein, 1996, p. 3).

Educația este o instituție publică centrală a producției și reproducerii inechităților distributive (ibidem, p. XIX).

Nivelurile scăzute de educație pe care le au în general romii sunt direct legate de un grad redus de ocupare, de ocupații devalorizate în cadrul societății și, în consecință, de venituri reduse. Mai mult, studiile arată că pentru același nivel de educație, romii au venituri mai mici decât restul populației¹⁴. Acest fapt nu poate decât să slăbească încrederea romilor în educație ca mijloc de înlăturare a decalajului social în care se află. Investiția în școală, adică investiția în capital uman, este compromisă în condițiile unui comportament centrat pe alte priorități¹⁵. Nu este chestionată problema utilității școlii în sine, căci școala este valorizată în sine atât de populația din clasa de jos cât și de reprezentanții claselor sociale superioare. Școala însă nu reprezintă un potențial, iar beneficiile aduse de școală sunt minime în cazul populației sărace, datorită mecanismelor de perpetuare a reproducerii inegalităților sociale.

Ca o consecință a slabei școlarizări a romilor, gradul de ocupare a forței de muncă în rândul lor și veniturile câștigate sunt și ele reduse. În ocuparea unui loc de muncă, romii din România se simt cel mai puternic discriminați¹⁶. Nivelul de discriminare perceput este mai scăzut la nivelul școlii și mai crescut la nivelul interacțiunii cu angajații primăriei, ai spitalelor și ai poliției¹⁷.

73% dintre romi apreciază că veniturile actuale ale gospodăriei lor nu le ajung nici pentru strictul necesar¹⁸. 38% dintre romi declară că primesc venitul minim pe gospodărie (VMG), față de 13% din populație la nivel național (*ibidem*).

Educația, ocupația și veniturile sunt factori care, prin valorile lor coborâte, acționează stigmatizant asupra populației de romi, etnie privită mereu ca aflându-se „la marginea societății”. În cazul romilor, stigmatizarea nu este de natură fizică, ci se datorează moștenirii intergeneraționale (stigmatizarea tribală). În plus, se adaugă stigmatizarea bazată pe caracteristici fizice (tipul *doi* de stigmatizare în clasificarea lui Goffman) ale unui număr semnificativ de romi, și anume, culoarea pielii mai închisă decât cea a neromilor. În prezent nu există studii care să indice în ce măsură diferența de culoare a pielii se constituie în sine într-un motiv al discriminării, independent de alte motive.

¹⁴ *Ibidem*, p. 77.

¹⁵ M. Surdu, L. Surdu, *Probleme ale unor școli din rural – un model centrat pe încrederea în școală*, „Calitatea Vieții”, 2003, nr. 3.

¹⁶ *Barometrul incluziunii romilor*, 2007, p. 60.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Barometrul incluziunii romilor*, 2007, p. 22.

DESTIGMATIZAREA SAU RĂSPUNSURILE ROMILOR LA EXPUNEREA FAȚĂ DE STIGMATIZARE

Etnia romilor este stigmatizată de când și-au început pribegia. Romii sunt stigmatizați ca grup etnic, dar și individual. Aceste situații se întâlnesc nu doar în România, ci în întreaga Europă. Cum răspund romii la stigmatul care le este asociat? Care sunt mecanismele prin care fac față stigmatizării?

Înlăturarea stigmatizării

Primul lucru pe care o persoană stigmatizată îl face este să înlătore obiectul acesteia. Dacă stigmatul este unul de natură fizică, individul va face eforturi să se recupereze (în limita posibilului). Dacă stigmatizarea se datorează unor caracteristici și antecedente personale (tulburări psihice, prizonierat, comportament adictiv etc.) este importantă voința individului de a reintra în „normalitate”, dar și contribuția pe care grupul de referință (familia, prietenii) o poate aduce pentru înlăturare. Familia și cei apropiați pot oferi suport emoțional și protecție. Condiționarea de posibilitățile materiale este prezentă atât într-un caz, cât și în celalalt. Cel mai dificil de înlăturat este stigmatul tribal, care nu poate fi ascuns și poate fi eliminat doar în timp îndelungat, de-a lungul mai multor generații și cu suportul societății. Există și în acest ultim caz (stigmatul tribal) mecanisme de înlăturare a stigmei, de minimizare sau de convertire a acesteia într-un lucru pozitiv.

Principalele domenii în care se realizează stigmatizarea romilor am convenit că sunt educația, venitul și ocupația. Ca urmare, romii care doresc să înlătore stigmatul asociat vor căuta să atingă niveluri educaționale cât mai ridicate și, implicit, să obțină slujbe aducătoare de venit. Există exemple de succes în acest sens, numeroși etnici romi au atins niveluri de educație care le permit să se situeze pe poziții egale cu indivizii majoritari și, uneori, chiar mai sus. Cu toate acestea, sunt semnalate adeseori situații de discriminare pe criterii etnice, în condițiile unor situații de status egale, cum ar fi, de exemplu, cazul unor indivizi cu acumulări educaționale egale care primesc salarii diferite, defavorizată fiind persoana aflată în poziția stigmatizantă din punct de vedere etnic (incongruență de status, adică etichetarea persoanei pe baza statusului cel mai scăzut, în condițiile existenței unor statusuri multiple). Prin urmare, înlăturarea stigmatului prin alinierea la normă nu este suficientă. Chiar și intervenția guvernelor și a societății civile în acest sens (politici educaționale de recuperare sau facilitare a accesului romilor la niveluri educaționale superioare, instituirea unor programe școlare compensatorii de tip „a doua șansă” sau „after school”, oferirea de stimulente materiale părinților pentru susținerea școlară a copiilor lor etc.) nu este suficientă pentru a înlătura complet discriminarea datorată stigmatului provocate de diferențierea pe criterii etnice.

Un alt mijloc de a înlătura stigmatul este contractarea căsătoriilor mixte. 95% dintre romi ar accepta ca fiul/fiica lor să se căsătorească cu o persoană de

etnie majoritară (română), față de 32% dintre români care nu ar accepta o căsătorie cu un etnic rom. Gradul mai ridicat de acceptare în cazul etniei rome de a încheia căsătorii mixte poate fi privit ca unul dintre mecanismele de integrare¹⁹. Comportamentul de integrare poate fi manifestarea nevoii de a înlătura stigmatul, asociată propriei etnii.

Un mecanism care contribuie la menținerea între anumite limite a procesului de integrare a romilor poate fi reprezentat de efectele secundare (sau perverse) ale unor politici sociale sau, în termenii lui Goffman, de așa-numitele „câștiguri secundare” pe care stigmatizarea le poate aduce. La nivel social mai larg, se poate vorbi de dependența care se creează între persoana asistată social și stat, ca redistribuitor de venituri. Ca exemplu, menționăm îmbunătățirea frecvenței școlare, în cazul romilor, în perioada condiționării alocației pentru copii de frecvența școlară. Acordarea de ajutoare sociale, de asemenea, reduce efortul de căutare activă de lucru din partea persoanelor asistate. Suportul sau protecția primită din partea unor organisme (organizații neguvernamentale locale) sau indivizi care acționează în numele unor politici afirmative se poate constitui în câștig secundar. La nivel individual, un câștig secundar de pe urma experimentării stigmatizării datorate discriminării etnice poate fi provocarea de reacții favorabile din partea celorlalți.

Stigmatul tribal nu poate fi înlăturat, fiindcă se datorează unor caracteristici care sunt vizibile (culoarea pielii), însă este în mai mare măsură acceptată social, comparativ cu alte tipuri de stigmat (obezitatea, consumul adictiv de droguri, alcool sau tutun, îmbolnăvirea de SIDA etc.), deoarece deținătorii stigmatului nu sunt considerați direct responsabili de „eșecul” lor (R. M. Page, 1984, M. Lewis, 1998). O serie de reacții favorabile față de etnicii romi pot avea loc și ca urmare a exercitării de către aceștia a unor obiceiuri tradiționale sau a exersării talentului lor muzical, de exemplu. Favorabilitatea este generată, în astfel de cazuri, de stereotipurile pozitive vizavi de romi.

Acceptarea stigmatizării

Acceptarea stigmatizării conduce la atitudini și comportamente pe care le acceptăm social, dar care sunt indezirabile din punct de vedere uman. În numeroase cazuri ale unor romi care au experimentat stigmatizarea, întâlnim fenomenul de acceptare a situației în care se găsesc. Mai mult, nu doar romii se află în situația de acceptare, ci și ceilalți actori sociali. Ne așteptăm, de exemplu, ca cerșetorul din intersecție să fie de etnie romă sau ca un rom să nu aibă bilet în autobuz sau ca el să stea în picioare mai degrabă decât pe scaun, unde ar incomoda pe ceilalți călători prin simpla sa prezență. Ambele părți, stigmatizații și cei care stigmatizează, acceptăm și experimentăm această diferențiere zi de zi. Strategia prin care această acceptare a stigmatului se face mai ușor este **evitarea contactului social interetnic**. Etnicii romi

¹⁹ *Ibidem*, p. 58.

evită să aibă de a face cu majoritarii, iar aceștia îi evită, la rândul lor, pe romi. Fiind oricum și ultimii veniți, romii se așează la marginea satelor sau orașelor și trăiesc într-o oarecare izolare. Fenomenul izolării romilor este relativ frecvent întâlnit în Bulgaria²⁰ și, în mai mică măsură, în România. Sondajul Uniunii Europene privind minoritățile și discriminarea, realizat în 27 de state, arată că respondenții români și bulgari au raportat cele mai scăzute niveluri de discriminare și că acest lucru se poate datora faptului că romii din aceste țări trăiesc, de regulă, în comunități compacte, segregate. Ca urmare, ei experimentează în mai mică măsură discriminarea (comparativ cu romii din alte țări europene cuprinse în studiu), fiindcă situațiile de contact social cu populația majoritară sunt mai rare. Același sondaj arată că pentru România (ca și pentru majoritatea țărilor în care s-au cules date) frecvența discriminărilor raportate este mai ridicată în cadrul serviciilor private și la contactul cu reprezentanții ai institutelor medico-sanitare, precum și în momentul căutării unui loc de muncă sau la locul de muncă. Respondenții au avut contacte sociale mai slabe și, ca urmare, s-au simțit mai puțin discriminați în relație cu personalul instituțiilor de învățământ, cu personalul de asistență socială și cu reprezentanții agențiilor imobiliare sau cu proprietarii locuințelor lor. Acceptarea stigmatului este însoțită de un comportament de evitare a situațiilor potențial discriminatorii.

Neraportarea sau raportarea unui număr mic de situații de discriminare din partea minorităților etnice poate însemna, pe de o parte, o încredere scăzută în instituțiile îndreptățite să intervină și să soluționeze astfel de cazuri și un grad ridicat de necunoaștere a unor astfel de organisme, însă, pe de altă parte, poate însemna și un grad ridicat de acceptare a stigmatizării. Între 69% și 100% dintre romi, în funcție de țara în care s-a desfășurat sondajul, nu au raportat poliției experiențele legate de victimizare²¹. Pentru România, procentul celor care nu au raportat experiențe de victimizare este de 81%, iar 75% dintre respondenți nu au raportat agresiuni (atac, amenințare, hărțuire) asupra lor²².

Acceptarea stigmatizării implică mecanisme psihosociale individuale complexe și este un fenomen care poate fi studiat prin analiza comportamentului reprezentanților minorităților etnice la nivel individual și de grup. Contactele sociale între persoanele care se simt stigmatizate și ceilalți actori sociali pot fi abordate de cei dintâi în două feluri: cu lașitate sau cu bravadă, iar reacțiile care le însoțesc sunt sentimentele de rușine și, respectiv, comportamentele agresive (Goffman, 1986, p. 18).

Acceptarea stigmatizării înseamnă **acceptarea situațiilor de nefavorabilitate** nu doar din partea celor stigmatizați, ci și din partea celor care discriminează. Copiii romi acceptă să stea în ultimele bănci în clase, la fel cum acest lucru este acceptat de

²⁰ „Romii din Bulgaria [...] sunt mai izolați de societatea dominantă și activează în mod eficient într-o <societate paralelă> care stabilește rareori contacte cu lumea exterioară” (Raportul EU-MIDIS, *Date în obiectiv*, Primul raport, *Romii*, 2009, p. 12).

²¹ Conform cu date preluate din sondajul EU-MIDIS.

²² *Ibidem*.

unii dintre învățători și de copiii majoritari din clasă sau de părinți (romi și neromi deopotrivă). Situația discriminatorie ajunge să fie percepută ca firească. Segregarea educațională în clase sau școli separate a copiilor romi este un exemplu de acceptare socială a stigmatizării deopotrivă din partea minorității romilor, dar și a majorității, fie ea română sau maghiară. Un raport de monitorizare²³ a implementării măsurilor de desegregare școlară a romilor (stabilite prin lege) arată că programele de desegregare școlară au fost, în mare măsură, un eșec, lucru care demonstrează că fenomenul de acceptare a stigmatizării este foarte puternic.

Acceptarea stigmatizării poate aduce și avantaje, nu doar dezavantaje. Sunt situații în care apartenența la etnia romă poate aduce beneficii ca urmare a politicilor afirmative sau reparatorii ale statului (burse pentru elevi, recunoaștere publică pentru supraviețuitorii holocaustului) sau ca urmare a unor particularități etnice valorizate social (apreciere publică a unor obiceiuri tradiționale și a unor calități specifice etniei etc.). În aceste cazuri, stigmatul este folosit în mod favorabil, ca o modalitate de obținere a unor *câștiguri secundare* (Goffman). Valorizarea caracteristicilor etnice ale unei etnii în raport cu alta („mai bine țigan decât moldovean”²⁴) poate fi privită ca un câștig secundar al apartenenței la etnia romă. Acceptarea stigmatizării este, astfel, încurajată sau facilitată, iar stigmatul dobândește o funcție pozitivă.

Studii recente efectuate în America demonstrează că *socializarea rasială* (conversații în cadrul familiei prin care părinții transmit valori menite să crească în rândul copiilor mândria de a aparține unei anumite etnii) are drept consecințe stima de sine ridicată și competența socială (Vigilant, L. G., Williamson, G., 2007:150). Acest comportament face și el parte din ceea ce am denumit acceptarea stigmei și se pare că este o formă de succes social construită și experimentată de către unii dintre reprezentanții unor minorități. Cadrul familial însă este mai restrâns decât cel social, iar procesul de socializare rasială pare mai degrabă un mecanism individual de a face față stigmatizării.

Negarea stigmatizării

Presupune nerecunoașterea posesiei unui element stigmatizant. În cazul stigmei provocată de apartenența la o anumită etnie, respingerea apartenenței la acea etnie constituie o modalitate de a răspunde expunerii la situația stigmatizantă. Există romi care „nu sunt romi” deoarece nu se declară romi. Diferența dintre numărul romilor din România care s-au declarat romi la recensământ și numărul considerat real al acestora este de ordinul sutelor de mii. De asemenea, există diferențe în ceea ce privește numărul romilor prezentat de institutele de cercetări și de sondare a opiniei

²³ L. Surdu, *Monitorizarea aplicării măsurilor împotriva segregării școlare în România*, Raport de monitorizare realizat pentru organizația Romani Criss, editura MarLink, 2008.

²⁴ Vezi articolul *Vinituri și țigani: identități stigmatizante într-o comunitate multiculturală*, O. Cristea, P. Latea, L. Chelcea, în volumul *Minoritari, marginali, excluși*, coordonat de A. Neculau și G. Ferreol.

publice și numărul estimat al romilor de către populația majoritară. Populația țării (romi și neromi) estimează²⁵ că proporția de romi este considerabil mai ridicată (25%) decât aceea oferită de oficiali (institute de cercetări, organisme de stat și neguvernamentale). O altă estimare (Liégeois și Gheorghe, 1995:7) ar fi că romii din România acoperă o plajă între 1 800 000 și 2 500 000 (8,3%–11,5% din totalul populației). Conform recensământului din 2002, romii reprezentau 2,5% din întreaga populație (care se ridică la cifra de 21 698 181), adică 608 181 de persoane²⁶. Un studiu ICCV din 2002 (Zamfir și Preda, 2002:11) estimează numărul romilor care se autoidentifică drept romi la 4,3% (962 423 de persoane). Aceeași cercetare estimează că numărul romilor obținut prin heteroidentificare este de 6,7% din întreaga populație (sau 1 515 626 de persoane).

Romii care nu se declară romi pot face acest lucru din convingere (cred despre ei înșiși că nu sunt romi) sau din necesitatea de a evita expunerea la stigmatul social (pentru ei înșiși sau pentru generațiile ulterioare). Probabil că romii care resimt puternic efectele stigmatului asociat cu etnia romă sunt cei care sunt dispuși în mai mare măsură să nu se declare romi, în timp ce romii cărora le este indiferent sau care au o nevoie mai puternică de afirmare a propriei identități se declară romi cu o mai mare ușurință. De asemenea, absența trăsăturilor specifice etniei rome sau posesia lor estompată poate să atragă după sine un număr mai mare de situații de negare a etniei rome.

Fenomenul de negare a propriei identități etnice de către romi a fost încurajat în perioada comunistă. Procesul de asimilare a romilor a cunoscut, atunci, cele mai ridicate cote și nivelul de acceptare socială a acestora a fost cel mai ridicat, aceste acțiuni fiind impuse de regimul comunist prin politicile sociale practicate, dar și prin sistemul de sancțiuni sociale existent atunci.

O altă strategie – de data aceasta particulară și nu socială – de asimilare a romilor o reprezintă căsătoriile/ legăturile consensuale mixte. Căsătoriile mixte dintre romi și alte etnii co-naționale (români, maghiari) contribuie la creșterea fenomenului de asimilare a romilor și în acest fel unii dintre ei sfârșesc prin a se considera ca aparținând etniei majoritare (chiar dacă numai la nivel declarativ, nu și al conștiinței de sine). Aproximativ 25% dintre respondenții romi și români consideră că dacă tatăl este rom și mama este româncă, copilul acestora va fi român și aproximativ 30% dintre respondenți consideră că dintr-o legătură mixtă de tipul mama romă și tatăl român, copilul va fi de asemenea român²⁷.

În timpul celui de-al doilea război mondial, când romii erau deportați, negarea identității etnice a avut rolul unui mecanism de supraviețuire. Datorită pericolelor prin care au trecut romii în perioada războiului, asumarea identității etnice a devenit indezirabilă pentru unii dintre romi, iar ulterior, de-a lungul generațiilor, s-a recurs la ascunderea sau, cel puțin, la eludarea recunoașterii apartenenței la etnia romă.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Conform cu date INS (Institutul Național de Statistică).

²⁷ Date preluate din *Barometrul incluziunii romilor*, 2007, p. 10.

Unii dintre romii așa-zis românizați nu se mai recunosc ca fiind romi. Această categorie socială găsește o serie de avantaje în negarea identității etnice și în asumarea unei noi identități, respectiv a celei majoritare.

Goffman descrie cum sunt feriți copiii din familiile stigmatizate de confruntarea cu agenții stigmatizanți. Prin controlul informației care vine dinspre exterior spre microclimatul familial, copilul poate fi „încapsulat”, astfel încât se poate considera ca fiind o ființă umană ca oricare alta, fără a înțelege și a experimenta diferențele etnice discriminatorii. Cel mai adesea, momentul „decapsulării”, a relevării adevărului legat de propria identitate se produce odată cu intrarea în școală, când copilul se confruntă cu discriminarea și are posibilitatea de a înțelege lumea prin proprii ochi, nu doar prin ochii celor care au dorit, în acest fel, să-l protejeze de eventuale situații stigmatizante.

Intrarea în școala publică este adesea raportată ca o ocazie de învățare a stigmatizării, această experimentare poate veni uneori în mod precipitat în prima zi de școală, cu ridiculizări, glume, excludere, izolare și bătăi (Goffman, 1963, p. 33).

Momentul din viața unui individ când „cercul domestic” din jurul său, reprezentat de familie, nu îl mai poate proteja variază, concluzionează Goffman, în funcție de clasa socială din care face parte individul, de locul în care trăiește (rezidență) și de tipul de stigmă pe care îl experimentează.

O altă modalitate de a rupe cercul stigmatizant al etniei o reprezintă accederea la niveluri educaționale ridicate, obișnuite pentru populația majoritară, dar nespecifice majorității unei populații marginale. Această dorință de a fi asemănători cu cei nestigmatizați în anumite privințe (educația, ocupația, veniturile) pornește din convingerea că, odată ajunși la același nivel cu aceștia, stigma încetează să fie resimțită, deoarece stereotipurile nu mai funcționează.

De îndată ce un rom depășește obstacolele impuse de excluderea socială și accede la clasa de mijloc, stereotipurile nu i se mai aplică (George Soros, Discurs rostit la deschiderea ședinței Comitetului Internațional de Coordonare al Deceniului de Incluziune a Romilor din 17–18 noiembrie 2005, București)²⁸.

Performanțele educaționale și sociale pe care le-au atins unii dintre reprezentanții etniei rome îi situează pe aceștia într-un segment de elită (elita minorității). Această poziție socială superioară odată atinsă facilitează negarea propriei identități etnice pentru unii dintre romi, în timp ce pentru alții determină, ceea ce denumim și analizăm mai jos, profesionalizarea stigmatului.

Profesionalizarea stigmatului

Din cadrul oricărei populații defavorizate se ridică indivizi care se evidențiază de restul populației și ocupă poziții importante, de putere. Ei devin, astfel, reprezentanți importanți pentru întreaga minoritate și se erijează în lideri.

²⁸ „22”, „Revista Grupului pentru Dialog Social”, <http://www.revista22.ro/mass-media-si-romii-2280.html>.

Distinctivitatea lor se poate datora unor calități personale înnăscute (ambiiție, onoare, inteligență ș.a.) și/sau dobândite prin educație. Astfel de indivizi ajung să își facă o profesie din stigmatul lor (Goffman, p. 27). Acești lideri/ activiști romi reprezintă *conducerea de la periferie*, în termenii lui Lewin (apud. Goffman). Ei asigură contactul cu reprezentanții celorlalte categorii sociale (persoane-cheie cu rol de decizie la nivel administrativ, social, economic, politic), de la care, adeseori, împrumută comportamente și un stil de viață diferit de al celor pe care îi reprezintă. Astfel, activiștii romi ies din cercul propriu și ajung să-și piardă caracteristicile de origine. În termenii lui Goffman, „reprezentanții nu mai sunt reprezentativi” (p. 27). De asemenea, aceste persoane reprezentative pot uneori să genereze o serie de erori (*bias-uri*) prin simplul fapt că ei nu mai fac parte din categoria pe care o reprezintă și nu mai știu exact care sunt nevoile populației stigmatizate din rândul căreia s-au desprins. Fenomenul poate dura o generație sau chiar mai multe, în acest din urmă caz posibilele *bias-uri* introduse fiind mai mari, desprinderea de punctul de plecare fiind mai drastică. Oricum, pentru ei poziția de lider și faptul că uneori își dedică energia și chiar întreaga viață cauzei de reprezentare a unui segment defavorizat înseamnă ieșirea de sub expunerea la stigmat. Asumarea unei poziții de reprezentare a unei minorități etnice poate fi privită și ca o strategie de a face față propriei stigmatizări.

În acest context, Goffman identifică două tipuri de indivizi din partea cărora persoana stigmatizată se poate aștepta la un sprijin: primul tip este reprezentat de indivizii care se află în aceeași situație cu persoana stigmatizată (împărtășesc același stigmat), iar cel de-al doilea tip este reprezentat de persoanele din afara grupului stigmatizat, dar care, prin natura preocupărilor lor (diverse meserii, cum ar fi, de exemplu, cercetători, terapeuți) sau prin natura relației sociale (căsătorie, filiație), se află în contact cu persoanele stigmatizate. În sens larg, orice individ din structura socială care interrelaționează cu reprezentanți ai populației stigmatizate poate contribui la reducerea sau la creșterea nivelului stigmatului resimțit de individul stigmatizat.

Dincolo de toate aceste mecanisme de destigmatizare (înlăturarea stigmatului, acceptarea stigmatului, negarea stigmatului și profesionalizarea stigmatului), care pot fi aprofundate prin cercetare empirică, este interesant de menționat că la nivel individual funcționează o „conștiință a stigmei” (Brown, Pinel, 2003) care poate avea efecte la nivelul relațiilor interpersonale. Există diferențe în percepția stigmatului care conduc la moduri diferite de conștientizare a stigmatului și, în consecință, la comportamente diferite. Nu toți membrii unui grup stigmatizat experimentează acea „identitate furată” (*spoiled identity*) în același mod. Există indivizi care se pot adapta mai ușor unei realități stigmatizante, în timp ce la alții se cronicizează conștientizarea statusului lor stigmatizat. Pinel (1999) a denumit „conștiință a stigmatului” (*stigma consciousness*) diferențele individuale în perceperea stigmatului și a creat un chestionar prin care se poate măsura gradul de conștientizare a acestuia. Aplicarea acestui chestionar în cazul unor reprezentanți ai populației de romi din România ar putea fi începutul unei cercetări empirice în acest domeniu.

BIBLIOGRAFIE

1. Allport, G. W., *The Nature of Prejudice*, New York, Doubleday Anchor Books, 1958.
2. Bădescu, G., Grigoraș, V., Rughiniș, C., Voicu, M., Voicu, O., *Barometrul incluziunii romilor*, Fundația pentru o Societate Deschisă, București, 2007.
3. Brown, R. P., Pinel, E.C., *Stygma on my mind: Individual differences in the experience of stereotype threat*, în „Journal of Experimental Social Psychology”, no. 39, 2003.
4. Bernstein, B., *Pedagogy, Symbolic Control and Identity*, Boston, Lanham, Maryland (SUA), Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2000.
5. Bourdieu, J., Passeron, J.C., *Învățământ și reproducție socială*, în Mahler, F. (ed.), *Sociologia educației și învățământului*, București, EDP, 1977.
6. Cernat, V., *Psihologia stereotipurilor*, Iași, Editura Polirom, 2005.
7. Cristea, O., Latea, P., Chelcea, L., *Vinituri și țigani: identități stigmatizante într-o comunitate multiculturală*, în Neculau, A., Ferreol, G. (coord.), *Minoritari, marginali, excluși*, Iași, Editura Polirom, 1996.
8. Djuvara, N., *Thocomerius – Negru Vodă. Un voievod de origine cumană la începuturile Țării Românești*, București, Editura Humanitas, 2007.
9. Djuvara, N., *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne*, București, Editura Humanitas, 1995.
10. Duckitt, J., *The Social Psychology of Prejudice*, Connecticut, London, Praeger Publishers, Westport, 1992.
11. Goffman, E., *Stigma: notes on the management of spoiled identity*, New York, Touchstone Book, 1963.
12. Iacob, L. M., *Imagologia și ipostazele alterității: străini, minoritari, excluși* în Neculau, A., Ferreol, G. (coord.), *Minoritari, marginali, excluși*, Iași, Editura Polirom, 1996.
13. Jigău, M., Surdu, M., *Participarea școlară a copiilor romi: probleme, soluții, actori*, București, Ministerul Educației și Cercetării, Institutul de Științe ale Educației, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, UNICEF, 2002.
14. Levin, S., Van Laar, C., *The Experience of Stigma: Individual, Interpersonal, and Situational Influences*, London, Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2006.
15. Lewis, M., Shame and Stigma, în Gilbert, P., Andrews, B. (editors), *Shame: interpersonal behavior, psychopathology, and culture*, Oxford, Oxford University Press, 1998.
16. Liégeois, J.-P., Nicolae G., *Roma/Gypsies: An European Minority*, London, Minority Rights Group, 1995.
17. McGarty, C., Haslam, S. A., Hutchinson, K. J., Turner, J., *The effects of salient group memberships on persuasion*, în „Small Group Research”, nr. 25, 1994, pp. 267–293.
18. Oldmeadow, J. A., Platov, M. J., Foddy, M., Anderson, D., *Self-categorization, Status, and Social Influence*, în „Social Psychology Quarterly”, vol. 66, nr. 2, 2003, pp. 138–152.
19. Page, R. M., *Stigma*, London, Boston, Melbourne and Hanley, Routledge & Kegan P. Editors, 1984.
20. Potra, G., *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, București, Editura Curtea Veche, 2001.
21. Surdu, M., Surdu, L., *Probleme ale unor școli din rural – un model centrat pe încrederea în școală*, în „Calitatea Vieții”, București, nr. 3, 2003.
22. Surdu, L., *Monitorizarea aplicării măsurilor împotriva segregării școlare în România*, Raport de monitorizare realizat pentru organizația Romani Criss, București, Editura MarLink, 2008.
23. Tajfel, H., Turner, J. C., An integrative theory of intergroup conflict, în Austin, W. G. & Worchel, S. (eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, Monterey, CA, Brooks-Cole, 1979.
24. Vigilant, L. G., Williamson, G., The Sociology of Socialization, în Bryant, C. D., Peck, D. L. (eds.), *21st Century Sociology: A reference handbook*, London, Sage Publications, 2007.

25. Zamfir, C., Vlasceanu, L. (coord.), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1993.
26. Zamfir, C., Preda, M. (coord.), *Romii în România*, București, Editura Expert, 2002.
27. Wegener, B., *Concepts and Measurement of Prestige*, în „Annual Review of Sociology”, nr. 18, 1992, pp. 253–280.
28. *** *Acces egal la educație de calitate pentru romi*, Raport de monitorizare – România, Open Society Institute, EU Monitoring and Advocacy Program, Education Support Program, Roma Participation Program, 2007, <http://www.eumap.org>.
29. *** Raportul EU-MIDIS, *Date în obiectiv. Primul raport. Romii*, 2009, http://www.edrc.ro/docs/docs/cercetari/EU-MIDIS_ROMA_RO_2008.pdf.

The phenomenon of social prestige is corresponding, at a first glance, only to a social positive identity of an individual. However, prestige also has a negative element and it could be used like bad or negative reputation. The individual who has a negative reputation is probably to be stigmatized. I identified the Roma population from Romania as being stigmatized because of both historical as well as social circumstances. The ways of construction and de-construction of stigma in the case of Roma are personal and social, too. Stygma consciousness is always perceived with various levels of intensity.

Keywords: *social identity, social prestige, reputation, stygma, discrimination.*